

Vlastní problém sociologické teorie spočívá v praxi. Interview s profesorem Iljou Šrubařem

**The Problem of Sociological Theory Lies in Practice.
An Interview with Prof. Ilja Šrubař**

V roce 2016 oslavil profesor Ilja Šrubař významné osobní jubileum. Jak při této příležitosti nedávno konstatoval Marek Skovajsa, Šrubař je „mezinárodně nejznámějším a nejrespektovanějším českým sociologickým teoretikem (nejen) současnosti“ (Skovajsa 2016: 753). Nejen z uvedených důvodů, ale i vzhledem k tomu, že profesní kariéra Ilji Šrubaře byla úzce spjata s kostnickou univerzitou, kde působil též Thomas Luckmann, rozhodli jsme se pro toto číslo realizovat následující rozhovor.

Pane profesore, začněme rovnou otázkou, která je úzce spojena s tímto číslem časopisu Sociální studia. Je pro Vás zajímavý sociální konstruktivismus, tak jak se vyvíjel po vydání knihy P. L. Bergera a T. Luckmanna *Sociální konstrukce reality* v roce 1966?

Jestliže realitou, která je sociálně konstruována, rozumíme svět, v němž jako exempláře druhu *homo sapiens* všichni žijeme, pak je teoretický přístup, který se snaží proces této konstrukce osvětlit, zajímavý nejen pro mne jako sociologa, ale i pro řadu dalších humanitních oborů, jak ostatně ukazuje i široká transdisciplinární odezva Bergerovy a Luckmannovy knihy. Už jen titulem své studie tito dva autoři explicitně formulovali jeden ze základních předpokladů, z nichž pojetí skutečnosti, kterou se zaobírají novodobé sociální a duchovní vědy, vychází. A protože následné generace „academic community“ vždy stojí na ramenou těch předešlých, stal se tento předpoklad obecným východiskem dalších úvah i kritického zkoumání, které vedly k dalším pozoruhodným variantám teorií konstruování, jak vidíme třeba na koncepcích Bruno Latoura, Johna Searla, Anthonyho Giddense, Margaret Archerové nebo i Niklase Luhmanna.

Pro mne je Bergerův a Luckmannův přístup podnětný tím, že kategorií jednání, které je jak komunikací a externím působením, tak i jeho prožitkem, spojuje subjektivní konstituci skutečnosti s procesem sociální konstrukce materiálního a symbolického světa, v němž se pohybujeme. Na rozdíl třeba od Luhmanna, kde jsou tyto dva okruhy od sebe odděleny systémovou hranicí, je zde subjektivní konstituce a komunikativní konstrukce reality vzájemně otevřena. To je stále ještě podnětné východisko v momentální situaci v oboru, kde ještě pořád hledáme smysluplné propojení teorie sociálního jednání s teoriemi sociálních struktur.

Ve svém vzpomínkovém eseji v tomto čísle píšete o Luckmannově ironické distanci. Mohl byste srovnat ironické distance Bergera a Luckmanna? Mohla by například být ironie Bergerova spíše komická, zatímco Luckmannova rortyovská, relativizující?

Ironická distance charakterizuje postoj obou autorů, jak ukazuje jejich společný text. Na to poukázal už Helmuth Plessner ve svém úvodu k německému vydání z roku 1970. Nedá se tedy asi říci, že by Bergerův ironický záměr byl nějak odlišný od Luckmannova. Je pravda, že styl Bergerových textů, rozhovorů nebo přednášek je lehčí a možná i inklinuje k humorným pointám. Luckmann sám vzpomíná, že se Bergerovi psalo snadněji, zatímco Berger oceňuje Luckmannovu fenomenologickou důkladnost a pojmovou pečlivost. Ale základní záměr obou zůstává stejný: ukázat, že konstrukce reality je výsledkem praxe, kterou se aktéři vypořádávají s životem, a že do toho spadají všechny obory a úrovně lidské aktivity, ať už se navenek prezentují jakkoliv. Zde můžeme vidět zdroj jistého relativismu, protože konkrétní výsledky komunikace a interakce nejsou zcela předvídatelné, a tudíž je blízko k argumentu, že stávající skutečnost je relativní, protože mohla být konstruována vždy i jinak.

Výsledky této argumentace můžeme pozorovat v dekonstruktivních konceptech různých „post-“ směrů, ať už se obracejí vůči strukturalismu, modernitě nebo kolonialismu. Od Rortyho relativizujícího lingvistického holismu jsou ovšem oba autoři velmi vzdáleni. Fakt, že komunikace a interakce jsou procesem konstrukce skutečnosti, pro ně ještě neznamená, že by výsledky této konstrukce neměly objektivně věcný charakter a že vůči aktérům nevystupují jako věčné objekty. Zcela nepřijatelná je pak pro ně představa, že není reality mimo řeč a že naše zkušenost světa nemá žádný přístup k realitě mimo jazyk. To je neslučitelné nejen s Husserlovou koncepcí vědomí, které je vždy i vědomím tělesného prožívání světa, ale i s Meadovou analýzou konstrukce předmětů v interakci s nimi, o které se Berger s Luckmannem teoreticky opírají, ostatně i s empirickou evidencí Piagetovy genetické psychologie. I Merleau-Ponty ukázal, že existuje něco jako asémiotická komunikace, která je našemu přístupu ke světu zrovna tak vlastní jako ta sémiotická. Empirickou evidencí takového prožívání světa může vyzkoušet každý sám na sobě, když strčí prst do vroucí vody. Takto viděno je Rortyho koncept zrovna tak předmětem ironické distance jako všechny ostatní varianty sociální konstrukce reality. Přímou exemplárně se zde ukazuje to, co Berger s Luckmannem nazývají nihilací. Je zde hypostazován jeden antropologicky univerzální přístup ke světu, jehož diskursivním vyvýšením nad všechny ostatní má být dosaženo jejich negace. Konkrétně: tím, že rozpustíme subjektivní prožívání světa v jazyce, dosáhneme důkazu jeho neexistence, a prokážeme výlučnou nadřazenost vlastní konstrukce, která se o vyloučenou realitu nemusí více starat. Právě o takové univerzální mechanismy konstrukce, tj. i selekce reality jako světa žití, jejichž konkrétním výsledkem je nutně kulturní a historická diverzita skutečnosti v čase, se v *Sociální konstrukci reality* jedná.

Nezmizela z pozdějšího sociálního konstruktivismu právě ona ironická distance, o které píšete ve svém textu?

Asi ano. V prodloužení právě zmíněného mechanismu nihilace jako prostředku diskurzivní konstrukce reality se různé výklady sociálního konstruování mezi sebou velmi vážně potírají. To je samozřejmě legitimní prostředek vědecké argumentativní praxe. Ale protože vědecká

konstrukce reality, jak ukazuje Latour, vyžaduje i konkrétní sociální jednání, *networking*, vytváření a využívání mocenských potenciálů atd., nezůstává tato konstrukce pouze věcí formulování pravdivých vět, ale obsahuje i konkrétní konkurenci v kontrole diskurzu, ve vytváření směrů a škol, v jejich mediální prezentaci atd. To není vždy prostředí, které by ironické distanci prospívalo, protože jde o tvrdé prosazování zájmů. Proto se Luckmann i Berger bránili tomu, aby byli považováni za zakladatele jakési školy nebo za průkopníky nějakého „sociálního“ či jiného konstruktivismu. Ironická distance, má-li být produktivní, musí být zřejmě i sebeironická.

Zdá se, že je to podobné Marxovu prohlášení „Nejsem marxista, já jsem Marx“. Jak se vlastně k nálepce „sociální konstruktivismus“ stavěl Thomas Luckmann? Jak jste uvedl, Berger s Luckmannem se bránili tomu, aby byli považováni za zakladatele specifické sociologické školy. Je ovšem otázkou, zda to bylo vždy potřeba. Existují totiž i společenskovědní přístupy, které se označují za konstruktivistické, aniž by se na Bergera s Luckmannem jakkoliv odvolávaly (jako například vámi zmíněný John Searle). Je to podle vás jen shoda okolností, nebo v sobě označení „konstruktivismus“ nese jakýsi neodolatelný půvab?

Jak už bylo řečeno, Luckmann sám odmítal, aby byl považován za konstruktivistu, ať už sociálního, nebo jiného. Sociální konstrukci reality považoval za prokazatelnou evidentní skutečnost, která se stala nesporným východiskem pojetí reality v sociálních a humanitních vědách a tudíž i východiskem mnoha jiných koncepcí. Zdůrazňovat to, že je zastáncem jedné z nich, mu připadalo asi tak přebytečné, jako zdůrazňovat názor, že je země kulatá. Vidíme to ostatně i na Searlovi, jehož koncepce pracuje s mnoha předpoklady, které Berger s Luckmannem formulovali, aniž by se k nim zvláště vztahoval. Searlovi se ovšem nejedná o sociologickou teorii, ale v podstatě o filosofické odstranění relativismu sloučením ontologie sociálních fenoménů s ontologií objektů přírodních věd. Do jaké míry je to na konstruktivistickém základě možné, je jistě problém do diskuse. Teoretický půvab myšlenky sociální konstrukce reality by mohl obecněji viděno spočívat v tom, že tato do jisté míry řeší problém počátku věcí, a umožňuje tak obejít řadu problémů, které zatěžovaly starší koncepty skutečnosti, zakotvené v metafyzické otázce po prvotních příčinách.

Zdeněk Konopásek v souvislosti se sociálním konstruktivismem upozorňuje na zaměňování pojmů „sociální konstrukce reality“ a „konstrukce sociální reality“; je podle vás třeba je rozlišovat, nebo jde o synonyma?

Nevím, jak tuto diferenci definuje kolega Konopásek, ale důležitý rozdíl zde rozhodně je. První důležité rozlišení se týká rozsahu pojmu zde zamýšlené reality. Sociální realita v užším smyslu systému sociálních vztahů je samozřejmě jen jedním z výseků sociálně konstruované reality. Ta tento systém přesahuje a vytváří struktury smysluplného světa, který obsahuje náhled na přírodu i na oblast transcendentních skutečností, zahrnuje sémiotickou konstrukci kultury, a vytváří tak to, čemu Berger a Luckmann říkají *symbolické universum smyslu*. Chceme-li ovšem porozumět tomu, jak konstrukce této reality funguje, pak zde

nestačí sociologická znalost, ale je zapotřebí transdisciplinárního přístupu zahrnujícího skoro všechny humanitní a sociální vědy. Druhé rozlišení se týká samotného pojmu konstrukce. Sociální konstrukce reality v právě uvedeném smyslu je proces závislý na situativních konfiguracích mocenských diskurzů, jejichž výsledky nejsou zcela předvídatelné, ale mají přesto objektivní charakter pevných struktur, jimiž se jednání orientuje. Představa konstrukce sociální reality je naopak často spojena s plánující racionalitou institucí a sociálního inženýrství, které je bezesporu součástí sociálního konstruování, ale jehož výsledky jsou jen dílčím příspěvkem k diskurzu, jenž plánovaný záměr často převrací nečekaným směrem. Pokusy o konstrukci sociální reality jsou tak pokusy o regulaci procesu sociálního konstruování v jeho samovolné podobě.

Značnou část své odborné kariéry jste věnoval péči o Schützovu pozůstalost. V jakém stavu je tento soubor materiálů v současnosti?

Schützova pozůstalost je v Evropě uložena v Archivu sociálních věd na univerzitě v Kostnici. Po archivářském zpracování materiálu se ukázalo, že obsahuje řadu nevydaných textů, přednášek a poznámek. Opíral se o ně i Thomas Luckmann, když rozpracovával a dotvářel Schützův nedokončený spis o struktuře přirozeného světa. Tento materiál jasně poukazyval k tomu, že Schütz již před svou emigrací do Spojených států měl jasnou představu o pragmatické genezi přirozeného světa, tj. o sociální konstituci skutečnosti. To bylo v sedmdesátých letech minulého století často přehlíženo, takže Schützovo dílo bylo, hlavně Habermasovou zásluhou, považováno za idealistickou sociologii, ignorující komunikaci atd. Proto bylo rozhodnuto vydat Schützovo dílo souborně znovu včetně jeho nepublikovaných částí a umožnit tak čtenáři nezkreslený přístup k jeho myšlení. Celá edice byla rozvržena do dvanácti svazků a s pracemi se začalo v roce 1993. V létě tohoto roku vyjde jedenáctý díl, pojednávající o sociologii hudby. Takže dnes, v roce 2016, jsme v situaci, kdy k dokončení edice už chybí jen poslední svazek, v němž budou uveřejněny Schützovy zápisníky a poznámky, na jejichž základě Luckmann komponoval *Struktury přirozeného světa*. Z toho plyne rada a varování mladším kolegům: chcete-li si ušetřit dlouholeté starosti v profesním životě, nepouštějte se do edicí vědeckých pozůstalostí. A když už, pak se do toho dejte v raném věku, abyste měli reálnou šanci dožít se vydání posledního dílu.

Můžeme sociální konstruktivismus považovat za součást fenomenologické sociologie?

Myšlenka sociálního konstruování, jak ji rozvinuli Berger a Luckmann, je samozřejmě fenomenologií silně ovlivněná. To je dáno už vlivem Alfreda Schütze, jehož žáky na New School for Social Research oba autoři byli. Ale již sama koncepce konstituční teorie, tj. teorie, která by osvětlovala proces, v němž smysluplná realita ve své každodenní danosti vzniká lidskou aktivitou, ať už v aktech vědomí nebo v aktech jednání, je základní myšlenkou Husserlova pojetí fenomenologie přirozeného světa. Schützova *Smysluplná výstavba sociálního světa* je pak prvním pokusem o takovou teorii jako základ sociologického zkoumání, jejímž rozvinutím je i studie Bergera a Luckmanna. Zde je ovšem třeba vidět, že oba autoři jasně rozlišovali

mezi Husserlovou fenomenologickou analýzou aktů vědomí, Schützovým pokusem o protosociologické rozpracování struktur světa žití a empirickým sociologickým výzkumem. Zejména Luckmann trval na tom, že Husserlova analýza konstituce smyslu v proudu vědomí nemůže sloužit jako metoda konkrétních sociologických výzkumů, a to ani v oblasti sociologie vědění, nýbrž že zůstává protosociologickým rámcem, jímž se sice sociologův přístup ke zkoumané realitě může orientovat, který však nemůže svými tezemi empirické bádání a jeho výsledky nahradit. Takto viděno, není něco takového jako „fenomenologická sociologie“ metodicky dost dobře možné, ale je to spíše nálepka, kterou propagovali američtí kolegové, jako třeba George Psathas, aby zviditelnili specifikum svého teoretického přístupu. Sociální konstruktivismus tak zajisté obrátil myšlení mnoha jeho zástupců k těmto svým fenomenologickým základům, jimiž se inspirovali v té či oné formě, ale jistě neměl a nemá v úmyslu vystupovat jako „fenomenologická sociologie“. Pokud by bylo zapotřebí ho přiřadit k nějakému obecnějšímu sociologickému směru, pak by to nejspíš byla interpretativní, tj. porozumívající sociologie.

Co je pro vás – kromě fenomenologicky orientované sociologie – ze soudobé sociologické teorie zajímavé a inspirativní?

Inspirativní se mi zdá Luhmannova teorie autopoietických systémů operujících na základě produkce smyslu. Je to, zrovna tak jako koncept Bergera a Luckmanna, teorie konstituce sociálního světa v procesu komunikace. Niklas Luhmann přitom také vychází z Husserlovy fenomenologie, jejíž výsledky jsou mu důkazem autopoietické produkce smyslu v systému vědomí. Tato produkce je spojena v procesu koevoluce s komunikativní produkcí smyslu, v níž vznikají sociální systémy. Spojení obou systémů je dáno jazykem, který proniká systémovými hranicemi a funguje jako jejich strukturální propojení. Na první pohled vidíme, že i zde je konstrukce reality založena na koexistenci subjektivní a sociální tvorby smyslu a jejich spojení médii řeči, což je základní myšlenkou také u Bergera s Luckmannem. Luhmannova koncepce je však značně znesnadněna nejen jeho pojetím autopoiése, která uzavírá systémy do solipsistického pojetí světa, ale i tím, že Luhmann z teoreticky strategických důvodů vylučuje jednání jako samostatný proces tvorby smyslu. Na druhé straně je velmi inspirující jeho představa komunikace jako živelného procesu tvorby sociálních systémů, který musí být zvládnán pomocí médií formujících a kontrolujících jeho průběh. Zde vidím zdroj inovativního, radikálního a konsekventního teoretického myšlení, které se pokouší proniknout k základním procesům sociálního konstruování a nezalekne se, jestliže dojde k teoreticky nutným, ale značně kontraintuitivním výsledkům. K tomu přistupuje Luhmannova neuvěřitelně široká erudice, o níž se jeho myšlení opírá. Ale i při této inspirativní četbě nám poslouží postoj ironické distance, která říká – abych citoval německého filosofa Herberta Hrachovce –, že filosofům rozumíme až tehdy, když jsme pročetli jejich texty už tolikrát, že přestáváme myslet tak, jak by oni nás chtěli přinutit.

Na chystané konferenci České sociologické společnosti v únoru 2017 proběhne panel s názvem „Co je špatně v sociologické teorii?“ V této souvislosti by nás zajímalo, jak hodnotíte současný stav sociologické teorie. Máte dojem, že v posledních třiceti letech tato oblast stagnuje, nebo se zde stále objevují inspirativní teorie a přístupy?

Produkce sociologických teorií určitě nestagnuje. Podíváme-li se na současný stav, pak je na trhu řada různých návrhů, které byly formulovány v posledních třiceti letech, tj. plus-minus od roku 1985: Bourdieu (1980), Habermas (1981), Luhmann (1984), Giddens (1984), Coleman (1990), Latour (1991), Archer (1995), Alexander (1998) atd., nemluvě o řadě dalších, méně známých. Nelze zde tedy mluvit o stagnaci, ale spíše o nadprodukci, která je ovšem podmíněna komplexitou zkoumaného předmětu a z toho vznikající různorodostí sociologických paradigmat. A každý z těchto přístupů je jistě i svým způsobem inspirativní.

Dojem stagnace je z mého hlediska vyvoláván hlavně dvěma okolnostmi. Ta první je nutně spojená s každým pokusem o formulaci nového přístupu, a je dána tím, že nové pokusy se musí opírat o rozpracování pokusů starších, čímž vzniká dojem redundance a opakování. S tím se nedá nic dělat, to je součástí teoretického řemesla. Ta druhá okolnost je závažnější a spočívá právě v nedostatku té první: ne každý teoretik má sdostatek trpělivosti, aby se podíval na to, co bylo řečeno dříve. Paměť v oboru pak často připomíná paměť orálních společností, která sahá o zhruba o dvě, nejvýše tři generace zpět a za nimi začínají mýty. Pak se často přihodí, že jsou znovu probírány věci, které teorie už vlastně jednou zvládla. Zde by možná pomohl pokus o zmapování konvergence různých teoretických přístupů, jak se o to kdysi pokusil Talcott Parsons ve své *Struktuře sociálního jednání*, což, jak víme, mělo značný dopad na vývoj v oboru.

Vlastní problém sociologické teorie ale spočívá z mého hlediska v tom, že má problém s praxí. Nejde zde o to, že by musela být vždy „prakticky“ použitelná. Stojí spíše před těžko řešitelným problémem, že je sama praxí sebepopisu společnosti, a tudíž částí předmětu, kterým se zabývá. Z toho plyne řada konsekvencí, které pozici sociologické teorie v rámci jejího předmětu komplikují a vzbuzují dojem, že je v ní něco špatně. Začínají už tím, že jazyk teorie je nutně abstraktnější než jazyk každodenní narace, a tudíž je svízelné na úrovni teoretické reflexe zároveň i ukazovat, že se mluví o realitě, která nás každodenně obklopuje a kterou každý zná. Pakliže to teorie i ukáže, vzniká otázka, proč o tom mluví tak komplikovaně. A když se teorii podaří obhájit svou analytickou kompetenci a ukázat komplexní procesy toho, jak každodennost se svojí notorickou suboptimalitou vzniká, stojí před otázkou toho, proč není schopna vyvinout sociální inženýrství, které by společenské nedostatky eliminovalo. Zde se pak teorie musí stáhnout na pozici poznatků, kterých již verifikovaně dosáhla, a poukázat na to, že její výsledky jsou jen jedním elementem vstupujícím do celospolečenského mocenského diskurzu, a jejich působení je tudíž vystaveno kontingenci, která praxi těchto diskurzů charakterizuje. To je sice neotřesitelná pravda, ale pozici sociologické teorie to nepřidá. Mohli bychom tedy formulovat, že to, co se v sociologické teorii zdá být špatně, je okolnost, že je bohužel někdy i pravdivá.

Vědecké poznání by ale nejspíš mělo směřovat k pravdivé výpovědi o světě. Můžeme však ve vztahu k sociologické teorii vůbec uplatňovat nějaká objektivní kritéria pravdivosti?

Jak jsem se snažil ukázat, nespočívá problém v tom, že by sociologické poznání nepřinášelo pravdivé výpovědi o světě, ale spíše v tom, že společnost nebývá těmito výpověďmi potěšena, mohu-li komplexní situaci sociologie jako části společenského diskurzu takto pointovaně zkrátit. Pokud se jedná o sociologickou teorii, ta podléhá objektivním kritériím pravdivosti jako každá jiná. Ta se jednak týká její vnitřní výstavby: musí být logicky konzistentní a musí být slučitelná s poznatky jiných disciplín, čímž je dána i její falzifikovatelnost. Ve vztahu ke svému předmětu odpovídá pravdivá sociologická teorie na otázku, jak je společnost vlastně možná, tj. jak fakticky funguje, nikoliv na otázku, jak by fungovat měla. Není tedy moralizující, ani ideologizující. To, že je sama částí svého předmětu, ji ovšem vystavuje normativním a sémantickým tlakům a očekáváním, kterým se nemůže vyhnout. Ironická distance je zde dobrou pomůckou, která tento hermeneutický paradox zviditelňuje. Tato autologická pozice sociologické teorie je tak v principu tím, co ji spojuje s jejím předmětem, a co je tedy i paradoxně základem její pravdivosti. Implikace jejího předmětu tak vytvářejí rámec, v němž teorie musí prokázat svou platnost a který je zároveň matricí, na jejímž pozadí je možno teorie srovnávat a posoudit jejich explikativní dosah.

Závěrem dovolte několik osobnějších otázek. Jaký je v současnosti váš vztah k české sociologické obci?

Po roce 1989 se do pozic v oboru navrátilo několik mých bývalých učitelů a docentů, normalizací omezených, a mnoho kolegů, se kterými jsem studoval. Spolupráce byla tedy snadná. Spoluorganizoval jsem kooperaci mezi kostnickou univerzitou a Univerzitou Karlovou, realizoval jsem řadu konferencí a projektů ve spolupráci se Sociologickým ústavem Akademie věd ČR i jinými českými sociologickými pracovišti, kontakty jsou ostatně i se slovenskými kolegy, kteří se v rámci postsocialistické transformace octli jaksí v cizině. Vztahy byly tedy dost intenzivní a přátelské. V rámci přirozené generační výměny mnozí z českých kolegů už opustili aktivní pozice, ale i tak existující spojení zůstávají.

Německou sociologii lze bez velké nadsázky považovat za světovou. Mohli bychom podle vás najít nějakého „světového“ autora i v dějinách české či československé sociologie (současnost nevyjímaje)?

Jestliže se světovost projevuje tím, že sociologické myšlení a jeho výsledky signifikantně ovlivňují způsob, jakým se společnost sama vnímá a jak aktéři jednají, pak mne napadá pouze T. G. Masaryk.

Do jaké míry hraje ve vaší práci roli určitý jazyk? Píše se vám lépe v němčině, nebo v češtině? Mají tyto jazyky při vzájemném srovnání nějaké výhody či nevýhody? Lze v obou jazycích vše stejně dobře vyjádřit?

Mým odborným jazykem je němčina. Česká odborná terminologie se díky překladatelské činnosti po roce 1989 velmi rozvinula a mnoho českých ekvivalentů pro německou nebo anglickou terminologii se stalo standardním názvoslovím v oboru, které za času mého studia v Praze ještě neexistovalo. Takže se, když píšu česky, musím čas od času zeptat, jak vlastně ten či onen *terminus technicus* v češtině zní. Němčina je do té míry terminologicky pohodlnější, že dovoluje vytvářet slova složená, takže je do jednoho výrazu možno sémanticky zabalit několik vlastností popisovaného předmětu, což v češtině vždycky nejde. Obráceně rozlišuje čeština mnohem jemněji mezi dokonavým a nedokonavým průběhem činností, což je pak problém v německém překladu. Vyjádřit lze samozřejmě v každé řeči všechno za předpokladu, že překládáme myšlenku a nikoliv lexikální slovosled. To má ovšem svá úskalí. Při překládání tak můžeme zjistit, že se třeba za elegantně efektní formulaci v originále skrývá relativně prostá myšlenka, nebo že je argument nesen spíše sémantickou asociací než logikou věci. Jedná-li se o vlastní text, je odpomoc relativně snadná. Jde-li však o překlad váženého cizího autora, vzniká problém, abychom mu nevložíli do úst něco, co takto říct nechtěl, ale přesto vlastně řekl.

Nejen ve svém vzpomínkovém eseji v tomto čísle, ale i v jiných textech často odkazujete na beletrii. V jakém vztahu se podle vás nachází sociologie a literatura?

Nevzpomínám si, že bych výlety do oblasti beletrie podnikal nějak excesivně. Smysluplný vztah literatury a sociologie nacházíme na různých rovinách. I literatura je samozřejmě částí sebeopisu společnosti, i když je fikcí. Pěkně to ukazuje třeba Niklas Luhmann ve své studii *Láska jako vášeň*, založené na rozboru milostné literatury a její sémantiky v minulých stoletích. Pro Luhmanna to má i systematický význam, protože považuje lásku za jedno ze symbolických médií, která umožňují akceptovat komunikaci, kterou bychom jinak třeba odmítli. Rozbor literárních žánrů systematicky používal i Alfred Schütz, aby rozlišil časové, prostorové a sociální struktury různých typů komunikace. Realistická literatura, řekněme Balzacova, může podávat obraz doby a líčení charakterů může být příkladem rozboru sociálních rolí. Albert Salomon, jeden z profesorů na New School of Social Research, začínal své kurzy právě Balzacem. V tomto smyslu může být literatura předmětem rozboru sociálních sémantik a reprezentací v různých kulturách a epochách, ale i ilustrativní pomůckou pro znázornění sociologických kategorií. Chyba ovšem je, jestliže se literární výpovědi považují za sociologická data v užším smyslu, vypovídající o materiálním stavu daných společností, jak se to někdy stává v postmoderních literárněvědních studiích. V rámci sociální konstrukce skutečnosti je tedy literatura podstatným momentem tvorby symbolického univerza smyslu a tudíž i sociologického zájmu.

Zároveň je otázka, zda vůbec může být zájem sociologů o beletrii excesivní. Neměly by být výlety do oblastí umění obecně – nejen literatury – pro společenské vědce spíše přirozené?

Máte pravdu. Literatura a umění jsou nesporně podstatnými součástmi komunikace, v níž se sociální konstrukce skutečnosti odehrává. Problém spočívá v tom, jak volit specificky sociologický přístup k tomuto konstruování, které je zároveň předmětem odpovídajících duchovněd. V případě beletrie může sociolog ještě zhruba vycházet z toho, že mu svojí sémantikou poskytuje něco jako „obraz doby“, ale v případě výtvarného umění nebo hudby je situace zcela jiná. Nemáme zde co do činění s analyzovatelným textem, nýbrž s artefakty, na jejichž recepci se silně podepisuje subjektivní prožívání, které lze těžko zpětně analyzovat nějakou metodologickou konfrontací s artefaktem samým. V diskuzi v těchto oborech není vyřešena ani základní otázka, má-li obraz nebo hudební výraz charakter znaku, nebo je-li jejich prezence dána presémiotickou konstitucí jejich prožitku ve vědomí. Sociologové, kteří se v rámci *iconic turn* snaží obrazy analyzovat, tak stojí před problémem, je-li je možno vůbec „číst“. To není ostatně jen problém specialistů zabývajících se výtvarným uměním. Elektronická média, která informaci stále silněji vizualizují, mění samozřejmě i charakter reality, dosud konstruované v rámci Gutenbergovy galaxie, a vyžadují tak i nové sociologické přístupy k procesu konstruování. Výlety tímto směrem staví obor před otázkou, jak tuto vznikající postgutenbergovskou galaxii zkoumat.

Velice děkujeme za rozhovor a do následujících let vám přejeme mnoho dalších odborných i osobních úspěchů.

Jakub Mlynář, Miroslav Paulíček

Odkazovaná literatura

- ALEXANDER, Jeffrey C. 1998. *Neofunctionalism and After*. Oxford: Blackwell.
- ARCHER, Margaret. 1995. *Realist Social Theory: The Morphogenetic Approach*. Cambridge: Cambridge University Press.
- BOURDIEU, Pierre. 1980. *Le Sens pratique*, Paris: Les Éditions de Minuit.
- COLEMAN, James. 1990. *The Foundations of Social Theory*. Cambridge: Belknap Press.
- GIDDENS, Anthony. 1984. *The Constitution of Society. Outline of the Theory of Structuration*. Cambridge: Polity.
- HABERMAS, Jürgen. 1981. *Theorie des kommunikativen Handelns*. Frankfurt am Main: Suhrkamp.
- LATOUR, Bruno. 1991. *Nous n'avons jamais été modernes. Essai d'anthropologie symétrique*. Paris: La Découverte.
- LUHMANN, Niklas. 1984. *Soziale Systeme. Grundriß einer allgemeinen Theorie*. Frankfurt am Main: Suhrkamp.
- SKOVAJSA, Marek. 2016. „K 70. narozeninám Ilji Šrubaře.“ *Sociologický časopis/Czech Sociological Review* 52(5): 751–753.